

<https://helda.helsinki.fi>

Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum

Grünthal, Riho Manivald Villem

Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Nordica
2017

Grünthal , R M V 2017 , Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum .
i J-O Östman , C Sandström , P Gustafsson & L Södergård (red) , Ideologi, identitet,
intervention : Nordisk dialektologi 10 . Nordica Helsingiensia , vol. 48 , Dialektforskning , vol.
5 , Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Nordica ,
Helsingfors , s. 363-368 , Tionde nordiska dialektologkonferensen , Mariehamn , Åland ,
20/08/2014 . < <http://hdl.handle.net/10138/224299> >

<http://hdl.handle.net/10138/309600>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Nordica Helsingiensia 48
Dialektforskning 5

Ideologi, identitet, intervention
Nordisk dialektologi 10

Red. av

Jan-Ola Östman, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård

Nordica
Finska, finskugriska och nordiska institutionen
Helsingfors universitet
2017

Kontakter mellan skandinaviska och östersjöfinska språk i Baltikum

Riho Grünthal
Helsingfors universitet

Abstrakt

Östersjön har genom tiderna både skiljt åt och förbundit skandinaviska och östersjöfinska språk. Kontakterna tog sin början redan på fornhistorisk tid och fortsatt senare med växlande språklig påverkan mellan lokala varieteter som kan identifieras med hjälp av välkända och dokumenterade språk.

Baltikum, framförallt Estlands västkust och Rigabukten har bildat den sydöstra gränsen för skandinaviska språk och bildade ett flerspråkigt område där olika östersjöfinska, baltiska och germanska språk har varit i kontakt under flera sekler. Under Sveriges stormaktstid på 1600-talet härskade Sveriges kung över dessa byar, öar och kommuner, men språkkontakternas historia går flera sekler både längre framåt och längre bakåt.

Workshoppen redogjorde för olika slags kontaktsituationer som har lämnat spår i nutida språk. Lokala varieteter och deras särdrag kastar ljus över både transparent lexikal påverkan och kontakternas sociohistoriska bakgrund.

Kontaktrum

Den historiska utvecklingen skildras oftast som förändringar i politiska förhållanden, i statliga gränser och i maktbyten. Ändå är de sociala förutsättningarna grundläggande för människors senare möjligheter på samma områden, både urbana och rurala. Den här synpunkten har speciellt framhävts i historieforskningen under senare tiden.

Språkets betydelse och språkliga förhållanden nämns mera sällan trots att både politiska och sociala förändringar sker i ett språkligt rum. Det språkliga vardagslivet syns inte i konkreta skildringar av språkbruket eller i dokument som gäller språkets inflytande i samhället, utan endast i enskilda språkrelikter.

De sistnämnda är betecknande för kontakterna mellan de skandinaviska och de östersjöfinska språken i Baltikum och det östra Östersjöområdet. Med tanke på dagens språksituation är gränsen mellan Estland, Lettland, Sverige och Finland klar, ty det är havet som utgör den politiska och språkliga skillnaden. Historiskt sett var

gränserna inte lika klara och kanske inte ens viktiga på ett likadant sätt. De nutida staternas historia har sina rötter i Gustaf Vasas tid och i början av den nya tiden. Men det finns flera källor som vittnar om förbindelser över havet mellan skandinaviska och östersjöfinska bosättningar och som kan jämföras med Finlands svensk-språkiga kustområde i närheten av finskspråkiga samfund.

Det finns ingen dokumentation om hur denna situation har sett ut. De flesta undersökningarna (t.ex. Tiberg 1962) antar att en skandinavisk invandring ägde rum under medeltiden och spridningen av bebyggelserna så småningom fortsatte. Men detta antagande omfattas inte av alla. Det finns indirekta hänvisningar om att kontakterna över Östersjön mellan skandinaviska och östersjöfinska har pågått seklerna igenom under förhistorisk tid. Språkligt hade de flesta svenska bosättningarna på Estlands nordvästra kust och norra öar en klar förbindelse med finlandssvenska dialekter på andra sidan Finska viken. Men det fanns också olikartade dialektgrupper som Runösvenskan på Runö i Rigabukten.

De språkliga och politiska gränser som vi känner från 1900-talet ger bara en ungefärlig bild av den tidiga utvecklingen. Kanske låg kärnområdena i ungefär samma väderstreck som under kontakternas dyning. Ekonomiska rutter och politiska intressen rörde sig från väst till öst och tillbaka men också mellan söder och norr ägde kontakter rum. De svenskspråkiga kärnområdenas makt och plikter nådde även geografiskt avlägsna orter, så som Karelen och Ingermanland.

Språkens mångfald i Östersjöområdet under 1600-talet på Sveriges stormakts-tid är förbluffande. Det fanns genetiskt och typologiskt olika, rika lokala varieteter samt språk som latinet med en stark och dominerande skriftlig tradition. Denna period lämnade inte bara politiska spår utan också språkliga relikter t.ex. i estniskan. Ekonomiska förbindelser medförde också i viss mån migration.

Den centralstyrda svenska stormaktstiden illustrerar väl hur vissa språk var mer perifera jämfört med språk som svenska, latinet och tyska som hade en central position i statens största centra. Som Larsson (2012: 88) påpekar var till exempel samiskan latinets motsats. Latinet hade en lång tradition som skriftspråk och det var det dominerande lärdomsspråket i Europa, medan samiskan var ett levande talspråk i norra Fennoskandien, men blev nedtecknat i skrift först under 1600-talet och under de följande seklerna (Helander 2012, Larsson 2012).

Språkliga spår och framförallt kännbara lånord härstammar från en värld som jämfört med dagens nationalstat och politiska gränser var annorlunda. Den västliga historiebeteckning skildrar ofta periferin som kulturellt efterbliven på grund av out-

vecklade utbildningsmöjligheter och på grund av en kulturell distans till den nutida världen.

En lång rad frågor uppstår: Hur föddes kontakterna mellan de skandinaviska och de östersjöfinska grupperna? Är de kontakter vi känner till från ordförrådet bara toppen av isberget? Var kontakterna ekonomiska och hurudana geografiska förhållanden präglar de? Vilken roll spelade migrationen? Var kontakterna lokala eller nådde de hela språkområdet? Ägde kontakterna rum i båda riktningarna? På vilket sätt vittnar lånord om språkkontakternas riktning och intensitet? Hurudana kulturbärare var de människor vars dåtida närvaro har lämnat några enstaka ord i ett främmande språk?

Svenskans kontakter med estniskan och de andra sydliga östersjöfinska språken

I workshoppen diskuterades i detalj tre olika kontaktsituationer. Raimo Raag (Uppsala universitet) gav en omfattande översikt över svenskans inflytande i det estniska skriftspråket och estniskan överhuvudtaget genom tiderna. Sofia Björklöf (Helsingfors universitet) belyste ett mera lokalt inflytande i form av svenska lånord i estniskans nordöstra stranddialekt vid Finska viken. Riho Grünthal (Helsingfors universitet) gjorde en utflykt till en mindre känd språkkontaktsituation, nämligen språkkontakternas mångfald ur liviskans perspektiv i dagens Lettland och dess provins Kurland.

Med sin forskning har Raimo Raag skapat en väldigt djupgående bild av Estlands kultur och språkliga historia (se även Raag 1999, 2002). I sitt föredrag gjorde han först en skillnad mellan svensk påverkan på det estniska standardspråkets ordförråd och påverkan på estniska dialekter framförallt på Estlands västkust och dess skärgård. Ur skandinavistikens synpunkt kan man göra en kronologisk skillnad mellan runsvenska, fornsvenska, nysvenska, nusvenska samt östsvenska ordlån. Därtill kommer översättningslån, kanske också några fraseologismer.

De äldsta skriftliga dokumenten som innehåller estniska ord härstammar från 1220-talet, från slutet av runsvenskans tid, medan två olika estniska skriftspråk, nord- och sydestniskan skapas på 1500-talet och användes bland annat under Sveriges stormaktstid på 1600-talet då Estland och det estnisktalande Livland hörde till Sveariket.

Raags presentation innehöll flera exempel på estniskans svenska lånordsskikt. De äldsta lånorden representeras av *jõulud* 'jul'; *pat* 'båt' < urnord. *bátr*; *laupäev* 'lördag' < urnord. *laugar(dagr)*, som härstammar från handel, plundringståg och en eventuell svensk bosättning i nordvästra Estland redan under runsvenskans tid. Från fornsvenska tidens (ca. 1225–1526) handel och svenska bosättning i nordvästra Estland samt den nygrundade staden Reval (Tallinn) härstammar *agul(i)* 'förstad' < fsv. *hake*l-; *reede* 'fredag' < fsv. *fre(a)dagher* (jämför urnord. *frjádagr*). Inflytelsens karaktär förändras under den äldre nysvenska tidens svenska politiska och sociala överhöghet då olika yrkesmänniskor som tjänstemän, militärpersonal, präster, handelsmän och hantverkare tillför nya slag av kulturinflytande. Några exempel: estniskans *kroonu* 'krona', *nöör* 'snöre', *pagar* 'bagare', *parool* 'paroll', *vist* 'visst'. Det svenska inflytandet fortsatte småningom och fick nya, mera detaljerade och raffinerade former som i den estniska översättningen av Cajsa Wargs kokbok (1781) med ord som *klimp* < nysvenska *klimp* 'stelnad smet av mjölk, smör, mjöl och ägg (i soppor)' (Raag 2002).

Det här är inte allt. Även svenska bosättningar längs den estniska kusten har lämnat sina språkliga spår i estniskan och dess dialekter. Dessa kontakter är svårare att datera. Enligt Paul Ariste (1933) finns det närmare 300 ordlån, som t.ex. estniskans *lossa(ma)* 'lossa, urlasta' < estlandssvenska *loss*; *nuudi(päev)* 'tjugondedag Knut' < estlsv. *Knuters(miss)*.

I slutet av sin presentation diskuterade Raag även frågan om kontakternas ömsesidighet. Det måste också understrykas att nya källor har tillkommit och flera viktiga djupgående undersökningar har utförts. Den moderna språkkontakt-forskningen möjliggör även en framgångrikare analys av andra språkdrag än enbart ordförrådet.

Sofia Björklöfs föredrag utvidgade Raags översikt till en detaljerad analys av den etymologiska bakgrunden till några estniska ord, vars dialektspridning begränsas till estniskans nordöstra stranddialekt. Hennes artikel ingår i konferensvolymen.

Jämfört med ett varierande skandinaviskt, svenskt och tyskt inflytande på estniskan är det lite överraskande att det är mycket svårare att identifiera skandinaviskt inflytande på liviskan, estniskans sydliga grannspråk på Kurland och Lettlands falnade gamla minoritetsspråk. Riho Grünthals presentation fokuserade på det sydligaste östersjöfinska språkets, liviskans, betydelse för rekonstruktionen av språkkontakter

(se även Grünthal 2015). Detta språks språksamhälle var i jämförelse med estniskan mycket begränsat när det dokumenterades systematiskt på 1800-talet och 1900-talet. Då forskare började samla in och skriva ner språkmaterial, var praktiskt taget alla liver redan tvåspråkiga och språkbytet till lettiskan var i full gång.

Liviskan har emellertid en stor betydelse för identifieringen av lokala kontakter. Det starkaste inflytandet kommer från lettiskan men det finns även en mängd ord som härstammar från de två olika tyska varianterna, dvs. både från lågtyskan och från högtyskan. Det geografiska avståndet mellan estnisktalande Ösel och Kurlands norra hörn är bara dryg 40 km, vilket har bäddat för språkliga förbindelser mellan estniskan och liviskan.

Det geografiska avståndet mellan ett svenskspråkigt samhälle och liviskan är inte avsevärt större än avståndet till estniskan. På ön Runö mitt i Rigabukten talade man svenska ända fram till andra världskriget. Ytterligare låg det livisktalande Kurlands kustområde vid vikingarnas österled från Gotland och det västra Östersjöområdet till Daugava.

Från denna synpunkt är det något överraskande att det är mycket besvärligt att hitta några skandinaviska eller svenska lånord i liviskan. Det finns några enstaka liviska ord med sannolik skandinavisk eller svensk etymologi: liviskans *kõla* ‘ö’ < svenskans (Finland) *kall*, *kalla*, *kalle* ‘frysen grund; ishög; förhöjning, upphöjning på is, mark eller vid sjö’; liviskans (Kurland) *ānkar* ‘ankare’ < sent medellågtyskt eller svenskt *ankare* (fornsvenskans *ankar*) < latinets *ancora*. Kanske förtjänar också liviskans ordförråd och ortnamn vid Lettlands kustområde en djupare analys i framtiden.

Litteratur

- Andersson, Bo & Raimo Raag (red.), 2012. *Från Nyens skans till Nya Sverige. Språken i det Svenska Riket under 1600-talet*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 78. Stockholm.
- Grünthal, Riho, 2015. Livonian at the crossroads of language contacts. I *Baltic languages and white nights* [Uralica Helsingiensia 7] (12–67), red. av Santeri Junttila. Helsingfors: Finsk-ugriska Sällskapet.
- Helander, Hans, 2012. Latin. Ingår i Andersson & Raag (red.) 2012, ss. 122–136.
- Larsson, Lars-Gunnar, 2012. Samiska. Ingår i Andersson & Raag (red.) 2012, ss. 88–103.
- Raag, Raimo, 1999. *Från allmogemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Estland från 1857 till 1999* [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 12]. Uppsala: Uppsala universitet.

- Raag, Raimo, 2002. Introducing borrowings in the late 18th century. The Estonian translation of a Swedish cookbook by Cajsa Warg. I *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and literary contacts* [Studia Fenno-Ugrica Groningana 2] (292–301), red. av Rogier Blokland & Cornelius Hasselblatt. Maastricht: Shaker.
- Tiberg, Nils, 1962. *Estlandssvenska språkdrag* [Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XXXVIII. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 6]. Lund.